

KOGUDUS JA KOGUKOND: LINGVISTILISED, TEOLOOGILISED JA SOTSIOLOOGILISED SEOSD

Johanna Rosenvald

Kõrgem Usuteaduslik Seminar

Karl Pajusalu

Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Toivo Pilli

Kõrgem Usuteaduslik Seminar

Abstract

Congregation and Community:

Linguistic, Theological and Sociological Connections

This article focuses on the use of the concepts *kogudus* (Eng congregation) and *kogukond* (Eng community) in Estonian Christian tradition and present-day society. The etymology of these words is explored as well as their use in Estonian Bible translations and theology to assist in understanding changes in use of these terms – for example the shift towards preferring *community* instead of *congregation* or *church*. Also, relations between religious fellowship and the wider society are described, thus bringing into discussion the sociological dimension. The latter argues that a Christian congregation, as a relations-building network, is itself a community operating in a wider social framework. Historically, *kogudus* has denoted a crowd or people, though the Christian meaning – a congregation gathered for worship or members of a local church – has also been strongly present. *Kogukond* is found to be in wider use in the Estonian language only since the 19th century, partly in relation with administrative changes, referring mainly to inhabitants of a local community or parish. The authors argue that even if these two words have been intertwined in their meaning, the synonymous or

near-synonymous use of these concepts is a recent development. Some new church plants refer to their Sunday worship and discussion group as *kogukond*, reserving the word *kogudus* for a more abstract Christian fellowship, often including several communities. This may be a result of focus on missional contextualization, as *kogukond* is more neutral while *kogudus* has become a part of sacral language. The article concludes that the linguistic, religious and sociological use of these concepts is closely linked and awareness of these aspects helps to make clear the changes in the use of these words, and in related practices.

Keywords

Congregation (Est *kogudus*) · Community (Est *kogukond*) · Religious language · Social capital

Artikkel käsitleb mõistete *kogudus* ja *kogukond* kujunemist ning kasutust Eesti kristlikus traditsioonis ja praeguses ühiskonnas. Kõigepealt vaadeldakse mõistete aluseks olevate sõnade etümoloogiat ja rahvakeelseid tähendusi ning eritletakse teoloogilisi arusaamu, mida on sõnadega *kogudus* ja *kogukond* väljendatud, keskendudes praegu toimuvatele muutustele nende mõistete kasutuses. Selleks analüüsitakse ka koguduse ja sellega seotud suurema kogukonna suhteid, tuginedes kristlike koguduste esindajate kogemustele ja arvamustele.

Sõna *kogudus* usuliste tähenduste kujunemine on jälgitav läbi eesti kirjakeele ajaloo, nähtavad on ka selle rahvakeelsed juured. Sõna *kogukond* kodunes eesti kirjakeeles aga alles 19. sajandil ning sellega väljendatud mõisted on ajas varieeruvad. *Koguduse* ja *kogukonna* sünonüümne kasutus on Eestis hakanud levima aga alles viimastel aastatel. Artiklis arutletakse ka selle arengu teoloogiliste ja sotsioloogiliste aspektide üle, arvestades sotsiaalse kapitali teooriat. Artikkel püüab vastata küsimusele, kuivõrd *koguduse* ja *kogukonna* mõistete kasutus on keeleliselt, teoloogiliselt ja sotsioloogiliselt läbi põimitud ning kuidas nende kasutust mõjutavad ühiskondlikud ja usulised rõhuasetused. Jõutakse järeldusele, et need tahud täiendavad teineteist ning aitavad mõistetega seotud praktikatest ja keelekasutuse eelistustest paremini aru saada.

KOGUDUSE JA KOGUKONNA ETÜMOLOOGIA JA TÄHENDUSE KUJUNEMINE EESTI KEELES

Kogudus ja *kogukond* on tänapäeva eesti keeles ühtviisi harilikud sõnad, kuid selgelt erinevate tähendusega. Eesti kirjakeeles mõistetakse sõna *kogudus* eelkõige kiriklikes tähendusseostes (kui usuühing, jumalateenistusele kogunenud rahvas, vt EKSS: *kogudus*), *kogukond* on aga määratletud esmaselt profaanse, kirikuga mitteseotud tähendusega sõnana (kui maa-alaliselt või sotsiaalselt seotud inimrühm, sotsiaalne üksus, vt EKSS: *kogukond*). Nende sõnade sünonüümne kasutus on levimas teatud religioossetes praktikates, kuigi mitte laiemalt eesti kirja- ega kõnekeeles.

Ajalooliselt on sõnadel *kogudus* ja *kogukond* ometi selged etümoloo­gilised seosed. Mõlemad on tuletatud tüvest *kogu-*, mis lähtub muistsest läänemeresoome või läänemeresoome-permi sõnast. Selle vasteteks on näiteks soome *koko* 'suurus; kogu, kõik', vepsa *kogo* 'hunnik; parv', võib-olla ka mari keele *kugu* 'suur, tähtis' (vt EES 2012: 169). On peetud ka võimalikuks, et vastav nimisõna on *koguma*-verbi iidne tuletis (Häkkinen 2004: 459).

Sõna *kogudus* on tuletatud *kogu*-tüvest nimisõnaliitiga *-(d)us* (Kasik 2015: 286). Tegu on ajalooliselt päris vana tuletisega, mille algne tähendus on murrete ja vana kirjakeele andmetel olnud sarnane verbitüvest tuletatud teonimisõnade omaga, vrd *koguma* ja *kogudus* 'kokkutulemine; üheskoos olek'. Tähenduse *die Versammlung* 'kokkutulek, koosolek' annab sõnale *Koggodus* 'kogudus' 18. sajandi algul koostatud Salomo Heinrich Vestringi sõnaraamat (Vestring 1998: 88).

Eesti vana kirjakeele korpuse VAKK andmetel esineb sõna *koggodus* juba 1632. aastal ilmunud Joachim Rossihniuse tartukeelses katekismuses ning 1637 ilmunud Heinrich Stahli tallinnakeelses käsi- ja koduraamatus, mõlemas just kirikliku koguduse tähenduses (vt VAKK, lemma *kogudus*). 19. sajandi teise poole eesti keelt kajastav Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat esitab eeltoodud saksa vaste *Versammlung* kõrval sõna tähenduseks ka *Gemeinde* 'kogudus; kogukond; kihelkond jm' ja *Convent* 'konvent, kiriku vm kogu' (Wiedemann 1973: 319).

On tõenäoline, et sõna *kogudus* vanim tähendus ongi eesti keelealal olnud 'kokkutulek, koosolek, inimeste kogu(nemine)'. Siiski ka kiriku­koguduse tähenduse on sõna saanud varakult, tõenäoliselt juba keskajal.

Eesti murretes tähendab *kogudus* nii jumalateenistusele kogunenud rahvast (nt Viru-Jaagupi *kogodus laulab praegust kerigus*, Juuru *kirikus on kogodus koos*) kui ka kiriku liikmeskonda (nt Lüganuse *lähäb tõise kihelkunda ja tõise kogoduse*, Kodavere *veliste kogodusen* niid üeldi *õded ja veljed*; EMS 2002. III. 12: 400–401).

Erinevalt mitmest teisest ristiusu kesksest mõistest, mis on läänemeresoome keeltes laiemalt levinud, nagu *kirik*, *papp*, *rist*, piirdub *koguduse* levik siiski Eesti keelealaga, vrd soome *seurakunta*, liivi *lõtkub*, vadja *prihoda* ~ *prihod* 'kogudus', lõunaeesti Lutsi keelesaarel ka *draudze*, mis on laenatud läti keelest. Märkimisväärne on samas, et vadja keeles on olnud kasutusel ka sõna *kogutuz* ~ *kogutus*, kuid ainult rahvakogunemise ja inimesumma tähenduses (vt VOT: *kogutuz*).

Sõna *kogukond* on algselt liitsõna. See koosneb eelkäsitletud *kogutüvest* ning sellele liidetud sõnast *kond*, mis tänapäeva eesti keeles on muutunud leksikaalseks järelliiteks. *-kond* pärineb soome-ugri tüvest, mille vasteteks on näiteks soome *kunta* 'vald', *-kond* 'mokša *końd* 'ä' semu', ungari *had* 'sõjavägi; suur hulk; van. suguvõsa' (EES 2012: 174). Sõna on arvatud ka vanaks eelgermaani laenuks (Häkkinen 2004, 509); kindlasti on see kuulunud juba läänemeresoome algkeelde.

Liitsõna *kogukond* vanimates eesti keele sõnaraamatutes ei esine. Esimesena ilmub *koggokond* eesti trükisõnasse 19. sajandi algul pastor Otto Wilhelm Masingu kirjutistes, samuti on Masing kasutanud seda sõna 1819. aastal tõlgitud Liivimaa talurahva seaduses. Masing kirjutab „Lihwlandima mõisa walla koggokondadest“ (Kingisepp 2020: 170). O. W. Masingu pooleli jäänud eesti-saksa sõnaraamatus leiduvad ka vastavad märksõnad: *koggokond*, g. *koggokónna*, acc. *-kónda* 'Dorf- od. Gebiets-gemeinde, Commune', *koggokónna laegas* 'Gemeindekasse', *-kirjutaja* 'Gemeinde Schreiber'; *koggokónna kohhus* 'Gemeindegerecht', *-kohtomees* 'Gemeinderichter', *-kohtomehhe abbi* 'Substitut desselben', *-üllemale minnema* 'vom Gemeindegerecht appellieren' (EKLA, f. 192, m. 31422).

Nõnda võibki O. W. Masingut pidada sõna *kogukond* eesti kirja-keelde toojaks. Täheanded, mis Masing omistas sellele sõnale, vastavad üllatavalt täpselt hilisemale kasutusele eesti keeles. *Kogukond* märgib Masingu ja teiste autorite edaspidises keeletarvituses valla või sellele vastava väiksema haldusüksuse elanikkonda, selle kõrval kasutatakse ka täpsemalt mõistet *vallakogukond*. Sellest ajast kinnistub eesti keelde ka

kogukonnakohus, mis saab vallakohtute ametlikuks nimetuseks (Onga 1983: 35–37).

Ka eesti vana kirjakeele korpuse VAKK andmetel üldistub sõna *kogukond* (*koggokond*) eesti kirjakeeles 19. sajandil pärast seda, kui 1819. aasta seadusega sai vallakohtute nimetuseks *kogukonnakohus* ning *kogukond* hakkas vallakohtute protokollides tähistama tollast omavalitsusüksust (VAKK, lemma *kogukond*). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on esitatud sõna *kond* juures liitsõnana *kogu-kond* 'Gemeinde' (Wiedemann 1973: 336).

Sõna *kogukond* teistes läänemeresoome keeltes ei esine. See ei esine märksõnana ka „Eesti murrete sõnaraamatus“ (EMS). Eesti Keele Instituudi murdekartoteegis on siiski talletatud üksikuid kasutusjuhte üle Eesti, seda üsna varieeruvates tähendustes. Kogukonnaks on peetud eelkõige mingit territoriaalset üksust ja selle elanikke, valla kõrval ka kihelkonda, ning kõige rohkem on mainitud seda ikkagi seoses kohtuga: *kogukonna kohust* on esitatud vallakohtu sünonüümina. *Kogukonnaks* on peetud ka valla täiskogu (Karuse) või vallavalitsust (Räpina), valla-kassat on nimetatud *kogukonna laekaks* (Kihelkonna), kirikumaksu aga *kogukonna maksuks* (Hargla). On ilmne, et *kogukond* ei ole kusagil Eestis olnud argine sõna. Vanemas eesti kirjakeeles on selle tähenduseks olnud 'osalise omavalitsusega maa-alaline ja sotsiaalne üksus (küla, vald vms)' (vt Sõnaveeb, lemma *kogukond*).

20. sajandi eesti kirjakeele sõnaraamatutes esineb sõna *kogukond* juba alates esimesest õigekeelsussõnaraamatust (vt ÕS 1918: 34, märksõna *kond* juures). 1925. aastal ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ esitab märksõna *kogu* all *kogukonna* koos täpsustava tähendusega 'Kommune'. „Eesti entsüklopeedia“ neljandas osas (1934) on seletatud *kogukonda* juriidilise terminina, millega tähistati tsaariajal valla (Petersimaal ja Narva-tagusel maa-alal ka küla) elanike üldkogu, kes moodustas seaduses ettenähtud alustel piirkonnas omavalitsuse (EE 4. 1934: 907). Nõukogude ajal anti kogukonnale spetsiifiline, tollasest ajalootõlgendusest lähtuv tähendus: 'põhiliste tootmisvahendite ühisomandusel rajanev majandus- ja sotsiaalne üksus', nagu *sugukondlik kogukond* (EKSS 1992. II. 2: 362).

Eesti Keele Instituudi ühendsõnastik (vt Sõnaveeb) esitab sõna *kogudus* põhitähenduse „väiksem kiriklik haldusüksus, kuhu kuuluvad mingi

konkreetse uskkonna või teatud piirkonna usklikud; teatav usuühing“ ning sõna sünonüümina *kirikukogudus*; eristatud on veel religioossed tähendused (1) jumalateenistusele kogunenud rahvas ja (2) ülemaailmne kristlaskond, ristikogudus (Sõnaveeb, lemma *kogudus*).

Ühendsõnastikus on sõna *kogukond* tänane tähendus määratletud kui „inimrühm, kes oma tegevuses on omavahel seotud ühise asuala, päritolu, ühiste huvide vm sotsiaalsete suhetega ning kes sellega eristub teistest rühmadest“ (Sõnaveeb, lemma *kogukond*). Eesti keele seletav sõnaraamat tõstab kogukonna puhul esile territoriaalse seotuse – kogukond on „mingis piirkonnas elav, teat. sotsiaalsete suhete võrgustikuga seotud inimrühm“ (EKSS: *kogukond*).

Tänapäeval on *kogudus* eesti keeles esmaselt religioosne sisuga sõna, mis tähistab kiriku liikmeskonda, sõna *kogukond* kasutus on aga tunduvalt mitmekesisem. On küll võimalik rääkida *kristlikust kogukonnast* ja kogudusest kui kogukonnast, kuid *kogukond* on põhitähenduse poolest ikkagi profaanne. Kogukonda mõistetakse inimestena, kes (a) elavad enamasti mingis kindlas piirkonnas ning keda (b) seovad ühistegevused ja ühesugused väärtused. Kogukonna iseloomulik vorm on lähestikku elavad ja samast ümbruskonnast hoolivad inimesed (vrd *naabruskond*), kuid sotsiaalselt seotud rühmi saab moodustada mitmel viisil ja nõnda on näiteks üha olulisemaks saamas sotsiaalmeedias tihedalt suhtlevad ühiste huvide ja eesmärkidega inimgrupid ehk *virtuaalkogukonnad*. Eestikeelse mõistesisu kujunemist on mõjutanud ka vastavad ingliskeelsed mõisted (nt *community* 'kogukond', *neighborhood* 'naabruskond', *virtual community* 'virtuaalkogukond') ning nendega väljendatud ideoloogiad, seda ka koguduste uuenevas enesemääratluses.

KOGUDUS JA KOGUKOND EESTIKEELSETES PIIBLITÕLGETES NING TEOLOOGILISES PRAKTIKAS

Eesti usulises keelekasutuses on *kogudus* ja *kogukond* muutunud sünonüümideks või omandanud suurema semantilise ühisosa suhteliselt hiltuti, tõenäoliselt inglise keele mõjul. Eriti angloameerika evangeelsestes, vabakiriklikes ringkondades on hakatud kasutama fraase *believers*'

community või *church community*. Sellega rõhutatakse tavaliselt kristliku usu kollektiivset iseloomu, vastandina individuaalsele spiritualiteedile, mis äärmusesse viiduna muudab usulised praktikad ja kogemused subjektiivseks. Samas ei ole kristlik kogukond mitte ainult üksteist toetav ja tihedalt suhtlev võrgustik, vaid see on koondunud võtmeväärtuste ümber: Kristuse eeskuju, usuline pöördumine, kasvamine ja areng kristlasena. Nigel G. Wright ütleb, et kristlik elu ja õppimine kõige laiemas mõttes on „kogukondlik projekt, sest ühel inimesel ei ole kunagi kõike, mida ta peaks omandama“ (Wright 2005: 66).

Kui varem väljendati seda kristliku arengu keskkonda sõnaga *kogudus*, siis nüüd viitab sellele õpikeskkonnale ja omavahelistele suhetele üha sagedamini sõna *kogukond*. Näiteks on Tallinnas tekkinud kogudus, mille nimeks Tallinna Kogukonnad ja mis koguneb väikerühmadena, sageli kodudes. Samasugust mudelit rakendab ka 3D kogudus, mis kohtub iga nädal väiksemate rühmadena ehk kogukondadena, korraldades vaid aeg-ajalt suuremaid kogunemisi, tavaliselt renditud pinnal. Selles mõttes kasutatakse sõna *kogukond* kristliku ühenduse või väikerühma tähenduses, mille liikmed üksteist hästi tunnevad, toetavad, koos aega veedavad ja ümber laua einestavad, kuid mille kogunemistel on samas jumalateenistuse elemente: palve, laul, jutlus, mõnikord vabamas vormis piibliseletus või -arutus. Sellise keelekasutuse puhul ei ole *kogudus* enam kristliku kiriku ühetaoline üksus, vaid pigem usuliste lokaalsete kogukondade ühendus.

Ehkki sõnade *kogudus* ja *kogukond* sünonüümse või peaaegu sünonüümse kasutuse näited puudutavad praegu eelkõige vabakogudusi, mille eklesioloogilised vormid on paindlikud, osaduskesksed ja vähem liturgilised, on traditsioonilistes kirikutes koguduse ja kogukonna seosed samuti olemas, ehkki väljenduvad teisiti. Näiteks luterluses rõhutab kirikukoguduse ja geograafilise kogukonna suhteid ajaloolise kihelkonna mudel – kohaliku haldusüksuse ehk kogukonna liikmed kuulusidki kogudusse. Kuigi tänapäeval on need seosed nõrgemad, ei ole need kadunud ja ilmnevad erinevate kirikute misjonlikus tegevuses või kristlikus sotsiaaltöös. Usukogukond ehk kogudus püüab viljelda kristlikku praktikat mitte lihtsalt kirikuhoones, vaid naabruskonnas, linnas või vallas. Nendest suhetest räägib põhjalikumalt siinse artikli lõpuosa (vt ka Toplaan 2016). Siiski võib väita, et kitsamalt keelelisi muutusi – *koguduse* ja

kogukonna paralleelset või tähenduslikult sarnast kasutust – võib praegu täheldada eelkõige uuemates vabakogudustes.

Piibel.net-i andmetel esineb sõna *kogudus* eestikeelses Piiblis (1997) 476 korda, sõna kogukond ainult kolm korda (Õp 5:14; Ap 2:6; Ap 25:24). Mõlemas, 1997. ja 1968. aasta piiblitõlkes leidub *kogukond* vaid Õp 5:14-s – „Peagi oleksin sattunud lausa õnnetusse keset kogukonda ja kogudust!“ (vrd Piibel 1739, sama kirjakoht: „rahwa hulga koggodusses“; Piibel 2014, uue maailma tõlge: „terve koguduse silme all“). Suur Piibel 1938 väljendab sama mõtet kordusfraasiga „koguduse ja jõugu keskel“. Apostlite tegude tekstides, kus 1997. aasta tõlge eelistab sõna *kogukond*, on 1968. aasta tõlge kasutanud variante „rahvahulk“ (Ap 2:6) ja „juutide hulk“ (Ap 25:24) (vrd Piibel 1739: „siis tulli rahwa-hulk kokko“, „keik Juda-rahwa hulk“; Piibel 2014, uue maailma tõlge: „tuli rahvahulk kokku“, „kõik juudid“). Eesti piiblikeeles on *kogukond* küllaltki erandlik ja tähistab pigem rahvahulka, siiski mitte päris kaootilist massi, vaid ühiste usuliste tavadega seotud rahvast, kelle jaoks suhtlus ja osadus juutlikus kontekstis oli tunnuslik.

Vanas Testamendis on Iisraeli rahva ehk „koguduse“ kohta kasutusel kaks sõna, üks etnilis-poliitilises mõttes (*eda*), teine usulise praktika ja jumalateenistuses osaleva rahva mõttes (*qahal*). „Juudi elu argipäevas põimusid mõlemad alad omavahel...“ (Rienecker, Maier 2011: 309). Elmar Salumaa, kirjeldades israeliitide rahvusühendust, rõhutab samuti tõsi- asja, et see oli ühtlasi kultuskogudus (Salumaa 2008: 181, s.v. *kirik*). Eesti keeles kasutatakse mõlemal puhul enamjaolt sõna *kogudus*. Nii ka „kogudusetelk“ (Piibel 1997, 2Mo 27:21), mida näiteks ingliskeelne New International Version (NIV 1984) tõlgib „the Tent of Meeting“. (Lisaks vrd: „rääkige kogu Iisraeli kogudusega“, 2Ms 12:3; „see asi oli õige kuninga silmis ja terve koguduse silmis“, 2Aj 30:4 – Piibel 1997.) Vanatestamentlikku etnilist ja usulist põimingut iseloomustas hoopis rohkem kollektiivne kui individuaalne mõõde. Samas muutus israeliitide kokkukuuluvus tugevalt eksklusiivseks, mis peegeldus keerukas usulises reeglistikus. Seda kritiseeris Jeesus (Mt 23:1–33). Kuivõrd peaks kristlik kogudus olema avatud mittejuutidele, oli ka algkristluses üks keskseid küsimusi.

Uues Testamendis muutub sõna *kogudus* spetsiifilisemaks, kui see hakkab tähistama Jeesuse järgijaid, sageli kohaliku või piirkondliku kristlaste hulga tähenduses. Näiteks: „Aga Antiokiaas olevas koguduses oli

prohveteid ja õpetajaid..." (Ap 13:1). „Just koguduse seostamine Jeesuse Kristusega ongi see uus, mis teda nüüdsest alates eraldab vanatestamentlikust Jumala rahvast: Kristuse kogudus on uue lepingu rahvas..." (Salumaa 2008: 182, s.v. kirik).

Uues Testamendis kristliku koguduse tähenduse omandanud sõna *ekklesia* tähistas algselt lihtsalt hääleõiguslike kodanike koosolekut või kokku kogunenud inimhulka, näiteks mingi ametliku teate kuulamiseks linnaväljakul. Kristlikus tähenduses aga on *ekklesia* nende inimeste osadus, keda ühendab Jeesuse õpetus ja usk temasse kui Jumala Pojasse. Seda vaimset järgijaskonda iseloomustavad konkreetsed religioossed praktikad ja eluviisi tunnused. Need inimesed „tulevad reeglipäraselt või vastavalt võimalusele kokku ühiseks jumalateenistuseks ja hoiavad ka argipäevas osadust üksteisega“ (Ap 2:44–47) (Rienecker, Maier 2011: 309). Kogudust ei määratleta siin enam rahvuse või sugulussidemete kaudu, ehkki kollektiivne element on jätkuvalt oluline. Näiteks on Apostlite tegude raamatus lisaks individuaalsetele usulise pöördumise lugudele ka viiteid perede või kodakondsete ristimisele (Ap 16:15, 31–33).

Kasvõi põgusa erinevate tõlgete võrdluse põhjal võib järeldada, et *kogudus* ja *kogukond* kui mõisted kattuvad teatud määral. Näiteks on eestikeelne „Israeli kogudus“ (Piibel 1997, 2Ms 12:3) saksakeelses Lutheri tõlkes „Gemeinde“ (Luther Bibel 1545, samuti Schlacher-Bibel 2000), ingliskeelne King James Version (1611) kasutab samas kirjakoahas väljendit „congregation of Israel“, New International Version (NIV 1984) tõlgib selles tekstilõigus aga „community of Israel“.

Sõnade kasutust ja tähendust kujundab nii ühiskondlik kontekst kui ka kristliku kiriku sisemised rõhuasetused (Anchor Bible Dictionary 1992, 1: 1103, 1109). Nii on viimastel aastatel – eriti Eesti nooremate ja vastloodud (vaba)koguduste keelekasutuses – eelistatud sõna *kogukond*, sest see toob esile tugevamaid seoseid ja suhteid liikmete vahel ning võimaldab pealtnäha lihtsamalt ehitada sildu ka koguduse ja laiema ühiskonna vahel. Samuti eeldatakse, et see on mõistetavam kirikuga otseselt mitte seotud inimesele, seda enam, et ühiskonnas tekivad teisedki vastastikust toetamist ja mingit ühist eesmärki taotlevad ühendused, näiteks linnaosa kogukonnad. *Kogudus* on omandanud tugevalt sakraalse tähenduse, mida sellel sõnal eesti keeles esialgu niisugusel määral ei olnud. Võimalik, et kristlikus mõttes eelistatakse mõnel puhul sõna *kogukond* selgelt

usulisena kõlava *koguduse* asemel ka seetõttu, et eriti vabakiriklikes liikumistes on sisemiseks motiiviks misjon. Misjoni üks aspekte on kristliku sõnumi tänapäevane ja arusaadav kommunikatsioon, kontekstualiseerimine. Tulla *kogukonda* on eksistentsiaalsete ja usuliste küsimustega inimesel ehk kergem kui tulla *kogudusse*?

Võimalik, et noorema põlvkonna kogudustes, eelkõige Eesti Evanageeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liidus, on keelekasutust mõjutanud avaram teoloogiline panoraam. Paljud EKB liidu teoloogid ja pastorid on viimase paarikümne aasta vältel õppinud rahvusvahelises baptistlikus seminaris (International Baptist Theological Seminary, praegu International Baptist Study Centre), mis esialgu asus Prahas, alates 2014. aastast tegutseb aga Amsterdamis. Selle õppeasutuse teoloogiline inspiratsioon pärineb suurelt jaolt, ehkki mitte ainult, teoloogidelt ja eetikutelt, kes on rõhutanud usu kollektiivset iseloomu, kogukonda (*community*) ja ühiseid praktikaid, mis on käsitatavad vooruste ehk eluviisina. Nende hulgas on näiteks James McClendon, Glen Stassen, Nancey Murphy, Parush Parushev. Kahtlemata tuleb selles seoses mainida ka Alasdair MacIntyre'i mõju, eriti tema moraalifilosoofia ja teoloogia suhteid puudutavaid mõttekäike. Samuti oli ja on selle akadeemilise keskkonna uurimisfookuses anabaptistide ja vabakirikute spiritualiteet kogukondliku hermeneutika (*communal hermeneutics*, vrd *hermeneutical community*) võtmes, samuti Dietrich Bonhoefferi kristliku ühiselu mõõdet väärtustav teoloogia. Tegemist ei ole ainult koguduslikus suhtevõrgustikus toimuva pühakirja tõlgendusprotsessiga, vaid usukogukonna veendumustega ja neist lähtuva eluga, kollektiivsete praktikate viljelemisega, mis veendumusi nii peegeldab kui kinnistab (vrd Murray 2000: 158–185; McClendon 1986, 1: 31–35).

Eelnevaga on seotud veel kaks mõistet: *osadus* ja *osaduskond*. Õigekeelsussõnaraamatu (2018) järgi on *osadus* religioosne sõna, mis tähistab osa-olemist või osasaamist. Teoloogilises tähenduses, eriti Uues Testamendis, on *osadus* (*koinonia*) tihe ühendus, vastastikune jagamine (Rienecker, Maier 2011: 464). Eestikeelse Piibli tekstides viitab see nii Jumala-suhtelegi kui ka inimestevahelistele suhetele (Ps 25:14; Jr 31:3; Ap 2:42; 1Kr 1:9). Juttu on *osadusest* eukaristia mõttes (1Kr 10:6), ja isegi „kannatuste osadusest“ (Fl 3:10). Kuid näib, et *osadus* ja *osaduskond* kannavad ikkagi pisut arhailist ja religioosset keele varjundit, ning võib arvata,

et kontekstualisatsiooni taotlevad ja paindlikud usulised koondised eelistavad neutraalsemat ja praeguses üldkeeles levinumat *kogukonda*.

KOGUDUS KOGUKONNAS JA KOGUKOND KOGUDUSES

Järgnevas pööratakse tähelepanu sotsiaalsetele suhetele, mis defineerivad nii *kogudust* kui ka *kogukonda*. Garland (2011) kirjeldab kogudust kui kogukonda (*community*) – need on inimesed, kes kogunevad vabatahtlikult ja regulaarselt jumalateenistusteks, koos olemiseks ning ligimeste teenimiseks. Kristlik kogudus kui suhete põiming on sotsioloogilisest vaatenurgast ise kogukond, mis asetub suuremasse geograafilisse kogukonda. Kogudus on osa küla, kirikukihelkonna või linna elust. Suurem või väiksem hulk selle piirkonna inimesi on kogudusega seotud ning kogudus avaldab mõju laiemale kogukonnale ja vastupidi. Sellest aspektist ei ole küsimuseks „Kas kogudus või kogukond?“, vaid pigem „Millises mõttes on kogudus kogukond ja millised on tema suhted teiste kogukondadega?“.

Inimese identiteet kujuneb interaktsioonis teiste inimestega (Wilken *et al.* 2015), seepärast on kuuluvus sotsiaalselt sidusatesse kogukondadesse väga oluline. Ehkki mõnes koguduses on sidusust rohkem kui teises, võib kogudust kahtlemata pidada sotsiaalselt sidusaks kogukonnaks, mis muu hulgas loob sotsiaalset kapitali. Robert Putnam (2000: 19) käsitluses on sotsiaalne kapital ühendused indiviidide vahel: sotsiaalsed suhted, vastastikused normid ning usaldusväärsus, mis tekib indiviidi kuulumisega mitteformaalsetesse võrgustikesse ja formaalsetesse organisatsioonidesse. Ehkki sotsiaalne kapital tekib nii suhetes naabritega, osalemises vabatahtlike liikumises kui ka näiteks parteilise kuulumise kaudu, on selle artikli seisukohalt tähtis, et ka kristlik kogudus moodustab olulise suhtevõrgustiku sotsiaalse kapitali tekkeks.

Putnam (2000: 22) eristab kahte liiki sotsiaalset kapitali, mida ta tähistab terminitega *sidustamine* (*bonding*) ja *sildamine* (*bridging*). *Sidustamine* leiab aset siis, kui inimesed suhtlevad omasuguste inimestega (sama vanusegrupp, sama rass, sama religioon jne), *sildamine* seevastu tähistab sotsiaalse kapitali loomist, suheldes endast erinevate inimestega.

Koguduses on tingimused mõlemat liiki sotsiaalse kapitali tekkeks: seal on sageli koos väga erinevad inimesed – eri elualadelt, eri vanuses ning erisuguse sotsiaalse staatusega. Ometi on neil usu näol tugev ühisosa. On omaette küsimus, kuidas mõjutab mõlemat liiki sotsiaalse kapitali teket see, kui kogudusse kuuluvad enam-vähem sarnased liikmed – näiteks peamiselt üliõpilased või noored pered –, nagu võib täheldada mõnedes vastrajatud kogudustes või usulistest kogukondades.

Sotsiaalne kapital on sotsiaalsete suhete kvaliteet praktikas (Bunn ja Wood 2012). Kaasaegses läänelikus maailmas on sotsiaalse kapitali algupärased vormid hakanud nõrgenema: linnastumise tõttu on inimeste vahel lödvemad sidemed ning sotsiaalset läbikäimist on muutnud ka transpordi ja kommunikatsioonivahendite areng (Päll 2004: 17). Samal ajal ei ole inimeste vajadus suhtluse ja usalduse järele kusagile kadunud. Kogudus sisaldab enamasti aktiivseid ja kestvaid võrgustikke ning on seega oluline inimestevaheliste suhete ja sidususe loomise keskkond. Kui sõna *kogudus* rõhutab suhete religioosset sisu, siis *kogukond* rõhutab eelkõige inimsuhete tähtsust.

Kogukonnas osalemiseks on palju viise. Passiivne osalemine väljendub selles, et ollakse tarbija positsioonis ja kasutatakse kogukonna pakutavaid ressursse; aktiivne osalemine väljendub selles, et ollakse tootja positsioonis, panustatakse kogukonda, olles ise selle jaoks ressurss (Wilken *et al.* 2015). Kogudus on sageli esmane kogukond, millega liikmed end samastavad (Ammerman 2002: 6–22).

Samas on kogudusel suhted teda ümbritseva geograafilise kogukonnaga. Eriti ilmneb see ajaloolises luterliku kihelkonna mudelis, kus kogudus on lahutamatu kogukondlikust struktuurist. Kuid need suhted pole kadunud tänapäevalgi. Koguduse juhid ja aktiivsemad eestvedajad panustavad sageli mitte ainult kogudusse kui lähemasse kogukonda, vaid ka linnaosa või valla ellu. Paljud tegevused koguduses ei ole kaugeltki suunatud üksnes koguduse liikmetele, ehkki tähelepanu pööratakse ka neile. Kogudused panustavad abivajajate aitamisse, pakuvad nõustamist ja hingehoidu, korraldavad koolitusi, tugigruppe, laste- ja noorteüritusi, kontserte ja näitusi. Eelnevat arvesse võttes muutub koguduse käsitlemine kogukonnana mõistetavaks; tegemist on vaatenurgaga, mis võtab arvesse sotsiaalsete suhete ja sotsiaalse kapitali tugevust ja tugevdamist.

KOGUDUS KUI KOGUKOND TÄNAPÄEVA EESTI ÜHISKONNAS

2016. a tehtud kvalitatiivse uurimuse¹ tulemused osutavad, et tänapäeval on Eestis kogudusel kui kogukonnal spetsiifilisi jooni, mis iseloomustavad suhteid nii „sissepoole“ kui ka „väljapoole“. Intervjueeritavad olid luterlike koguduste liikmed, mistõttu järgnevaid tunnusoone on nähtud nende koguduste vaatenurgast. Kuna aga püüd suhteid ja usaldust luua on omane suuremale osale kristlikele ühendustele, saab järgnevat rakendada teistegi konfessioonide vaatlusel.

Kogudus kui kogukond tegutseb enamasti geograafilise kogukonna keskel. Ajalooliselt määratles kihelkond kui haldusüksus geograafilise kogukonna piirid ja selles asunud kihelkonnakiriku vastutusala. Üks uuritud kogudustest asus küll linnas, kuid ajalooliselt oli tegemist kihelkonnakogudusega ja seetõttu püüdis kogudus jätkuvalt usuliselt ja praktiliselt teenida linna lähiümbruses olevate valdade elanikke. Teisalt on palju uuemaid kogudusi, millel ei ole seotust ajaloolise kihelkonnaga. Nemadki püüavad teadlikult leida võimalusi tugevdada suhteid piirkonna inimestega, olgu hajaasustusega paikades või linnades. Alati leidub neidki inimesi, kes on oma kogukonna leidnud mõnes sellises koguduses, mis ei ole asukoha poolest lähim, kuid on hingele kõige lähem ja seetõttu ollakse valmis kaugemalt kohal käima.

Geograafilise piirkonna või haldusüksuse inimesed on seotud sotsiaalsete sidemete kaudu, ükskõik kas nad kuuluvad kristlikku kogudusse või mitte. Kogukonna kontseptsioon on siiski suhteliselt keeruline ning alati ei saa tõmmata piire ühe ja teise kogukonna vahele või osutada nende ühisosale. Kogukond võib olla tihedalt seotud konkreetse kohaga, kuid selle toimimise juures on oluline eelkõige sotsiaalne dimensioon (Vihma ja Lippus 2014). Nii võib kogudus oma tegutsemispiirkonna poolest olla

¹ Uurimus viidi läbi Johanna Rosenvaldi magistritöö (Toplaan 2016) raames. Selle eesmärk oli uurida koguduse tegevust sotsiaaltöö vaatepunktist, toetudes eelkõige koguduse esindajate endi kogemustele ja arvamustele, seda ka kogukonna ja kogukonnatöö kohta. Uurimuses osalesid koguduste juhid, koguduste sotsiaaltöötajad ning üks kohaliku omavalitsuse esindaja. Kokku tehti seitse poolstruktureeritud intervjuud kestusega 38–90 minutit.

seotud näiteks omavalitsuse territooriumiga, kuid milline on tegelik sotsiaalne koheisivsus geograafilise kogukonna ja koguduse vahel, sõltub paljudest teguritest. Ükskõik kuidas kogukonda ka mõista, kas kitsamalt või laiemalt, osalevad koguduse liikmed ja toetajad enamasti kohalikus elus ning korraldatud küsitluse andmetel saab eeldada, et koguduse ja kohaliku laiema kogukonna ühisosa ja seotus on märkimisväärsed.

Kogudust kui kogukonda iseloomustab teeniv hoiak. Kristlikus mõttes väljendab teenimine hoolivat ellusuhtumist ja kaasinimeste toetamist. Kristlased usuvad, et kogudused ja iga kristlane isiklikult on kutsutud teisi teenima, ligimest armastama. Intervjuudest tuli välja, et oluliseks peeti nii inimeste kui ka Jumala teenimist. Jumala armastamine ja Jumala teenimine leiab ühtlasi väljenduse teiste inimeste vajaduste märkamises ja abistamises – alustades lähedastest ja naabritest ja jõudes ümbritseva kogukonnani. „Kiriku inimesed hoolivad ja tahavad toetada Eesti ühiskonda [—], et see on nagu meie ülesanne selles Jumala loodud maailmas“ [väljavõte intervjuust].

Konkreetsemalt rõhutab kristlus vaeste ja puudustkannatajate abistamist, mille hulka kuulub ka mitteformaalne sotsiaaltöö, näiteks humanitaarabi ja toidupakkide jagamine või nõu andmine vastavalt võimalustele. Intervjueeritute kogemused näitasid, et inimesed väljaspool kogudust hindavad seda, kui kogudus mitte ainult ei räägi hoolimisest, vaid ka tegutseb. Mõnikord töötab kogudus keeruliste sihtgruppidega. Üks intervjueeritav nentis: „... hoolime ka inimestest, kellega teised ei taha tegemist teha.“

Suurematel kogudustel on rohkem võimekusi pakkuda lisaks mitteformaalsele abile ka sotsiaaltöö teenuseid, seda sageli koostöös kohaliku omavalitsusega. Sellisteks teenusteks on näiteks supiköögi teenus, lastehoid või varjupaigateenus. Peamiselt kogudusest väljapoole suunatud tegevustena töid koguduste esindajad välja veel näiteks leinagrupid, noortetöö, Toidupanga töösse panustamise, hardustundide läbiviimise kohalikus haiglas või hooldekodus, beebikooli ning anonüümsete alkohoolikute rühma tegutsemise, mis koguneb koguduse ruumides. Üks kogudus oli oma ruumidesse sisse seadnud avatud noortekeskuse, et kohalikel noortel oleks koht, kus vaba aega veeta. Sellega vastab kogudus ühiskonna vajadustele, loob suuremat sidusust ja usalduskapitali.

Koguduste sotsiaaltöös on märgata suuremat süvenemist ja inimestele lähemal olemist, kui on see n-ö ametlikus sotsiaaltöös. Luues sildu laiema kogukonnaga, praegusel juhul sotsiaaltöö raames, on kogudused osavõtlikud, tundlikud inimeste murede suhtes, samas on nad paindlikud ega takerdu üleliia bürokraatiasse (Boddie 2011: 169–175).

Koguduse toimimises kogukonnana on suur roll vabatahtlikkusel. Valdav osa koguduste tegevusest toimub vabatahtliku tööna. Isegi koguduse palgalised töötajad ei näe koguduse tööd enamasti kohustusena, mis on „vaja lihtsalt ära teha“, vaid käsitavad seda kutsumusena. Ollakse valmis töötama väikese palga eest või täiesti tasuta. Kristlaste missioonitunnet toetab tugevalt usuline, sisemine motivatsioon. Või nagu Uus Testament väljendab: „Meie armastame, sest tema on meid enne armastanud“ (Piibel 1997, 1Jh 4:19). Vabatahtlik teenimistöö muutub teoloogiliselt motiveeritud tegevuseks – see on vastus Jumala armastusele, abile ja päästele. Kristlane vastab omapoolse hoolimise ja kammitsatest vabastava tegevusega. See teadmine on – nagu üks intervjuueeritav väljendas – tõukejõuks, et armastada teisi inimesi ja teenida neid argipäevas.

Vabatahtlike hulk koguduses sõltub koguduse suuruselt ja oskusest neid kaasata. Vabatahtlikud võivad olla tervitajad ukstel, piibliringi läbiviijad, kodugrupi juhid, pühapäevakooli õpetajad, muusikud, tehnika eest vastutajad jne. Üks juhtide ülesandeid on vabatahtlike innustamine ja nende töö mõtestatud koordineerimine. Mõnel pool on probleemiks liikmete vananemine ja nende jõuvarude vähenemine, ehkki kogudustes, kus on arvestatav noorte segment, võib loota ka vabatahtlikus töös põlvkonna vahetumisele.

Koguduse kui kogukonna toimimine on otseses seoses sellega, mil määral koguduse liikmed panustavad, olles n-ö tootjad, mitte tarbijad. Üldjuhul on kogudusel piiratud võimalused palgalisi tööle võtta; tegevus toetub sageli annetustele. Samas on koguduse liikmetel võimalus anda mitte ainult oma raha, vaid ka oma aega, mis võib tähendada, et koguduse tegevus on rahaliste ressursside piiratusel hoolimata siiski viljakas. Kogudus toimib kogukonnana ning see kogukond on just selline, nagu on selle liikmed ja nende panus kogukonna ellu.

Kogudus kui kogukond jagab kristlikku sõnumit ja viljeleb terviklikku inimesekäsitlust. Intervjuudest tuli esile, et koguduse ülesandes nähakse kahte poolt: teenida ühiskonda ja teha kristliku kuulutustööd. Kristliku põhisõnumi (meeleparanduse, andestuse, usulise pöördumise, lootuse) jagamist peetakse esmavajalikuks, kuna seda ei tee ükski teine ühiskondlik institutsioon. Usu kuulutamine ja heade tegude tegemine ühiskonnas on omavahel tihedalt seotud, kuna usk ei saa käia lahus tegudest (vrd Jk 2:14–26). Usk on terviklik ainult siis, kui selle tuumsõnum muutub praktikaks, rakendub elutegelikkuses.

Kristlik vaadeläheneb inimesele holistiliselt, võttes arvesse mitte ainult materiaalseid ja füüsilisi vajadusi, vaid ka vaimseid, hingelisi ja sotsiaalseid vajadusi. Kodutu, kes tuleb koguduse supikööki, vajab küll kõhutäidet, kuid lisaks sellele vajab ta kedagi, kes kuulaks tema muresid ja näitaks välja hoolimist, kuna tema enda sotsiaalsed sidemed on suure tõenäosusega väga nõrgad. Koguduste pastorid väljendasid intervjuudes veendumust, et positiivsed muutused ühiskonnas algavad inimeste muutunud eludest n-ö seestpoolt väljapoole, alates mõtteviisist, vaimsest ja kõlbelisest keskmest. Samas teadvustavad kogudused, et mõnikord tuleb kõigepealt tegeleda sellega, et inimese põhivajadused oleksid kaetud – et inimesel oleks üldse jõudu hakata mõtlema kõrgematele väärtustele ja elu mõttele.

Erinevalt ilmalikust vaatest rõhutab kristlik usk vaimse dimensiooni olulisust inimese elus ja suhet Jumalaga. Isegi kui parasjagu ei saa praktiliselt aidata, usutakse, et Jumal võib siiski tuua lahendusi (kas otse või inimeste vahendusel). Sellepärast on kristliku kogukonna suhteid ja usaldust loovas tegevuses alati olulisel kohal palve ja hingehoid.

Kogudusele on omane hingehoidlik töö. Selle varal aidatakse inimesel leida vastuseid usuga seotud küsimustele ja elu mõtestada. Üks intervjueeritav sõnastas selle niiviisi: „Kõik inimesed küsivad igaviku küsimusi ühel või teisel hetkel. Kõik inimesed vajavad ka võimalust arutleda ... elu väärtuse, elu mõttekuse küsimuste üle.“ Psühholoogid pakuvad psühholoogilist abi, kuid see teenus ei ole kahjuks paljude jaoks kättesaadav, ning kui inimesel on eksistentsiaalsed küsimused, siis võib hingehoidlikust lähenemisest palju kasu olla.

Eriti teravalt tuleb vajadus hingehoiu järele esile haiglates ja hooldekodudes, kus patsientidel ja klientidel on suur vajadus olla ära kuulatud,

oma muret ja hirme jagada ning kellegagi elu tuumväärtustest rääkida. Võib juhtuda, et hoolealuste füüsilise tervise eest hoolitsetakse, kuid hingelised ja vaimsed vajadused jäävad tagaplaanile. Hingehoidjaid on küll mõnes haiglas tööl, siiski on vajadus nende järele suurem. Koguduste pastoriid ja vabatahtlikud püüavad jõudumööda pakkuda inimestele võimalust vestelda elu, surma, elu mõtte, kannatuse, õnne ja teiste eksistentsiaalsete teemade üle. Samas ei piirdu suhtevõrgustiku tugevdamine kriisiolukordadega. Kogudused on kogukonnana sageli oluliseks toeks üksikutele või üksildust tundvatele inimestele. Nad aitavad luua kuuluvuse ja aktsepteerituse kogemust, mida vajavad ka terved ja elujõulised. Kogudus on sotsiaalne tugivõrgustik.

Kogudus koondab erinevaid inimesi. Kogudused on enamasti kõige suuremad kodanikuühendused kohalike omavalitsuste territooriumil. Koondades suurel arvul inimesi, on kogudused paratamatult heterogeensed: „Koguduses on ju kõik olemas, on puuetega inimesed ja professorid, nii et inimesi on igasuguseid. Nii et sellised me olemegi – erinevad. [—] Ma arvan, et see „kirevus“ on meie iseloomuomadus [väljavõte intervjuust].“ Samas on kogudus koondunud sarnaste vaadete, eesmärkide ja väärtuste ümber, mistõttu teda võib nimetada väärtuspõhiseks kogukonnaks. See on soodne keskkond sotsiaalse kapitali loomiseks.

Koguduses võivad inimesed suhelda mõttekaaslastega, kuid luua ka suhteid teistsuguste inimestega. Nii võivad koguduses omavahelise kontakti luua näiteks noor vaimupuudega mees ja keskealine juristiharidusega naine, kes muidu ehk omavahel suhtlema ei satuks. Mitmekesisus loob võimaluse eluterve kogukonna kujunemiseks, millel on oma liikmetele palju pakkuda. Seetõttu on oluline, et kogudus kui kogukond raken-daks nii sidustamist kui sildamist ja väldiks kapseldumist.

Eri eluetappides olevad inimesed tingivad koguduses vajaduse vastavate tööharude järele, olgu selleks siis lastetöö, noortetöö, peretöö või senioride töö. Näiteks on lastele mõeldud pühapäevakool või lastelaagri korraldamine, peretöö võib hõlmata lasterikaste perede või üksikvanemate toetamist, abieluseminaride korraldamist vms. Enamasti ei ole need tegevused suunatud üksnes koguduseliikmetele, vaid on avatud kõigile huvilistele.

KOGUDUSELE ON ISELOOMULIKUD KOGUKONNATÖÖ JOONED

Nagu eelnevast ilmnes, on kogudusel rohkelt seoseid kogukonnatööga. Kogudus kui ühist tegevust ja veendumusi praktiseeriv inimkooslus on ühelt poolt ise vaadeldav kogukonnana, teisalt aga loob ta kontakte ümbritseva küla, valla või linnaga. Ehkki võib ette tulla suletud ja sissepoole suunatud kogudusi, on üldjuhul tegemist kaasinimesi teeniva suhtevõrgustikuga, mis püüab luua suhteid ka väljapoole. Koguduse vaimulikud teevad lisaks otsesele kiriklikule tööle sageli ka sellist tööd, mida võib nimetada kogukonnatööks profaanses tähenduses: näiteks teadvustavad laiemale kogukonnale olulisi vaimseid või eetilisi teemasid, toetavad inimestes leiduvat potentsiaali, osalevad kohaliku omavalitsuse töös või suurendavad usaldust hingeoidliku suhtlusega. Sellisel tegevusel on väljund ühiskonnas, mitte ainult kirikuseinte vahel. Mõistagi on oluline ka lähemas kuuluvusringis meie-tunde loomine, et inimesed, kes kirikus käivad, peaksid seda kogukonda ja selles tehtavat tööd oluliseks.

Lisaks koguduse vaimulikule teevad koguduses ja koguduse toel kogukonnatööd teisedki eestvedajad. Uurimuse käigus nimetasid intervjueeritavad eelkõige sotsiaal- ja noorsootööd. Nimetada võib veel järgmisi tegevusi, mis loovad või tugevdavad kogukonna ja ühiskonna suhtesildu: vältimatu sotsiaalabi osutamine, kriisisekkumine, koostöö teiste organisatsioonidega, nõustamine, tugigrupid, perekonnaeluteemalised projektid ja koolitused, mis ühel või teisel moel on kõik laiemale kogukonnale suunatud.

Eelnevast selgub, et kogudus ei ole lihtsalt eraldiseisev kogukond, vaid panustab oma tegevusega laiemasse kogukonda ja ühiskonda. Koguduse ülesandes tuleb sisse suurem mõõde – kirik ühiskonna teenistuses. Tekivad justkui n-ö kogukonna ringid: kõigepealt lähim ring, milleks on kogudus; seejärel järgmise ringina inimesed, kes ei kuulu kogudusse, kuid kellega suheldakse ja keda aidatakse nii sotsiaalsetes, praktilistes kui ka vaimlikes küsimustes või kes on koguduse ellu kaasatud toetajate ja sõpradena, ja kolmandaks veel laiem, kogu ühiskonda haarav ring.

KOKKUVÕTTEKS

Eestikeelsete sõnade *kogudus* ja *kogukond* tähendus ja omavaheline seos on ajas muutunud. Algselt oli mõlemal sõnal profaanne sisu. Kogudus tähendas esmalt inimeste kokkutulekut ja koosolemist, kuid omandas sakraalse, kirikukoguduse tähenduse ilmselt juba keskajal. Sõna *kogukond* tuleb eesti kirjakeeles kasutusele alles 19. sajandi algul, tähistamaks väikese administratiivüksuse elanikkonda. Sõna tõi eesti kirjakeelde pastor Otto Wilhelm Masing. Hilisematel ajaloetappidel on *kogukonnale* omistatud mitmesuguseid tähendusi, tänapäeval tähendab see eelkõige erinevaid sidusaid inimrühmi. Kuigi sõnad *kogudus* ja *kogukond* on moodustatud samast tüvest, võib alles viimastel aastakümnetel täheldada *koguduse* ja *kogukonna* semantilist lähenemist ja osalt sünonüümsetki kasutust.

Eestikeelses Piiblis on *kogudus* kasutusel nii rahva, eelkõige Iisraeli rahva tähenduses, olgu etnilises või jumalateenistuslikus mõttes, kui ka kristliku koguduse mõttes Uues Testamendis. *Kogukond* esineb eestikeelsetes piiblitõlgetes harva, tähistades eelkõige rahvahulka. Tänapäeval on mõned kristlikud ringkonnad, eriti vastrajatud noortekogudused evangeeliumi kristlaste ja baptistide liidus hakanud eelistama ka koguduse tähenduses sõna *kogukond*. Kogukond tundub olevat mitteformaalsem kui kogudus, selle sõna kasutus rõhutab suhteid, vastastikust toetamist, koos veedetavat aega, sageli ka ühiseid eesmärke. Ilmselt on põhjuseks ka misjonlik tõdemus, sest kogudus seostub sakraalse institutsiooniga, kogukond on pigem neutraalne. Selle loogika järgi võiks kristlusest huvitatud inimesel olla kergem liituda mõne kogukonnaga kui kogudusega, sest viimane võib mõjuda arhailiselt. Sõna *kogukond* kohanemine eesti keeles koguduse või jumalateenistuse elemente praktiseeriva rühma tähenduses võib olla seotud teoloogiliste mõjutustega, sest angloameerika vabakiriklikus teoloogias on viimasel ajal sisse toodud uued sidusust ja kollektiivsust rõhutavad mõisted nagu *community*, *believers' community*, *hermeneutical community* ja muud tuletised.

Kristlik kogudus on sotsioloogilisest vaatenurgast ise kogukond, mis asetub suuremasse geograafilisse kogukonda. Ta moodustab suhte- võrgustiku sotsiaalse kapitali tekkeks ning saab seeläbi pakkuda loomulikku ühtekuuluvust ja sidusust, mis on paljudel inimestel puudu. Kvalitatiivse uurimuse põhjal saab välja tuua mõne kogudusele kui kogukonnale

omase spetsiifilise joone, mis iseloomustab suhteid nii „sissepoole“ kui ka „väljapoole“. Üldjuhul püüavad kogudused tugevdada suhteid piirkonna inimestega ja panustavad küla, valla või linna ellu teenivalt ja inimesi aitavalt. Seejuures peetakse oluliseks nii usulist ja hingehoidlikku tegevust kui ka praktilisi ligimesi toetavaid ja puudustkannatajaid abistavaid ettevõtmisi. Kogudus püüab näha inimese vajadusi holistlikult. Eksistentiaalsed küsimused ja argielulised probleemid on mõlemad olulised. Suur osa koguduse tööst toetub vabatahtlikele, kellel on tugev sisemine misioonitunne ja usuline motivatsioon. Kogudus kui kogukond toob kokku erinevaid inimesi ja samas koondab neid sarnaste väärtuste ümber. Teisisõnu, see on keskkond, kus on soodsad võimalused sotsiaalse kapitali tugevdamiseks ja suhtluseks sarnaste ja erinevate inimestega – sidustamiseks ja sildamiseks. Intervjuudes leidis kinnitust seegi, et paljud kogudused panustavad otseselt väljaspool kirikut toimuvasse kogukonnatõesse, olgu noortetööd tehes või tugiteenuseid osutades või osaledes oma liikmete ja juhtide kaudu kohaliku omavalitsuse tegevuses.

Kogudus selle eri vormides rajaneb suhetele. Kui sõna *kogudus* rõhutab suhete religioosset sisu, siis *kogukond* rõhutab eelkõige inimsuhete tähtsust. Kogudus ei ole samas eraldiseisev kogukond, vaid panustab oma tegevusega laiemasse kogukonda ja ühiskonda.

Bibliograafia

- Ammerman, Nancy, T. 2001. „Can Charitable Choice Work?: Covering Religion’s Impact on Urban Affairs and Social Services“. *Still Gathering after All These Years: Congregations in U.S. Cities*, ed. A. Walsh: 6–22. Hartford: Leonard E. Greenberg Center for the Study of Religion in Public Life.
- Bunn, Christopher ja Wood, Matthew. 2012. „Cultured Responses: The production of Social Capital in Faith Based Organizations“. *Current Sociology*, 60(5): 636–652.
- Boddie, Stephanie Clintonia. 2011. „Faith Based Agencies and Social Work“. *Encyclopedia of Social Work*. 20th Edition. Volume 2, D-I, edd. Terry Mizrahi and Larry E. Davis: 169–175. NASW Press; Oxford: Oxford University Press.

- Garland, Diana, R. 2011. „Christian Social Services“. *Encyclopedia of Social Work*. 20th Edition. Volume 1, A-C, edd. Terry Mizrahi and Larry E. Davis: 282–288. NASW Press, Oxford University Press.
- EE 4. 1934. *Eesti entsüklopeedia*. Jaapan-Käolina. Tartu: Loodus.
- EES 2012. *Eesti etümoloogiasõnaraamat*. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS 1992. *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*. II köide. 2. vihik. *Keeletollkollisioon*. Tallinn: ETA Eesti Keele Instituut.
- EMS 2002. *Eesti murrete sõnaraamat*. III köide. 12. vihik. *Kirikline-kohaline*. Tallinn: ETA Eesti Keele Instituut.
- Freedman, David Noel, editor-in-chief. 1992. *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 1. New York, London: Doubleday.
- Häkkinen, Kaisa. 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Kasik, Reet. 2015. *Sõnamoodustus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kingisepp, Valve-Liivi. 2020. *Otto Wilhelm Masingu Marahwa Näddala-Lehhe sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- McClendon, James Wm, Jr. 1986. *Systematic Theology: Ethics*, vol. 1. Nashville, Tennessee: Abingdon Press.
- Murray, Stuart. 2000. *Biblical Interpretation in the Anabaptist Tradition*. Kitchener, Ontario: Pandora Press.
- Onga, Mare. 1983. „Kohtukorralduslikku ja juriidilist sõnavara 19. saj. esimese poole eesti kirjakeeles“. *Sõnasõel: uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt*, nr 6. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 33–52.
- Putnam, Robert. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Päll, Annemari. 2004. „Sotsiaalne kapital: mõõtmine ja seos sotsiaalmajandusliku arenguga Eesti regioonide näitel“. *Magistritöö*. Tartu: Tartu Ülikool, rahvamajanduse instituut.
- Rienecker, Fritz ja Gerhard Maier. 2011. *Suur Piibli leksikon*. Tallinn: Logos.
- Salumaa, Elmar. 2008. *Süsteemaatilise teoloogia käsiraamat*. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Toplaan, Johanna. 2016. „Koguduse tegevus sotsiaaltöö vaatepunktist lähtudes“. *Magistritöö*. Tartu: Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.

- Vestring, Salomo Heinrich. 1998. *Lexicon Esthónico Germanicum*. Toim. Ellen Kaldjärv. Tartu: Kirjandusmuuseum.
- Vihma, Peeter ja Madle Lippus. 2014. *Eesti kogukondade hetkeseis. Uuringu-
raport*. Tallinn: Linnalabor ja Eesti Külaliikumine Kodukant.
- Wiedemann, Ferdinand Johann. 1973. *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Wilken, Jean Pierre; Bugarszki, Zsolt; Saia, Koidu; Hanga, Karin; Narusson, Dagmar; Medar, Marju. 2015. „Kogukonnaga seotud mõisted ja kogukonnas osalemist toetavad teenused Eestis“. *Sotsiaaltöö*, 2: 7–12.
- Wright, Nigel G. 2005. *Free Church, Free State*. Milton Keynes: Paternoster.

Andmebaasid ja veebisõnaraamatud

- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <https://www.eki.ee/dict/ekss/> (16.12.2020)
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat. <https://www.eki.ee/dict/ems/> (16.12.2020)
- Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/> (16.12.2020)
- VAKK = Vana kirjakeele korpus. <https://vakk.ut.ee/> (16.12.2020)
- VOT = Vadja keele sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/vadja/> (16.12.2020)
- ÕS 1918 = „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ kommenteeritud väljaanne. <https://www.eki.ee/dict/qs1918/> (16.12.2020)

Arhiivid

- EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv. Fond 192, m. 31422.